

4. Под флагом Родины: Очерки истории Черноморского пароходства. – Одесса: Моряк, 1967.
5. Чикер Н.П. Служба особого назначения. – М.: Воениздат, 1975.
6. ММФ. Союзниипроект. – Д.10. – Т.IV.
- 7.Центральный военно-морской Архив. – Ф.10. – Д.32843.

М.М.Бессонова

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИСВІТЛЕННЯ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ США 1989-1990 рр. В ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Політика антикомунізму, що була однією з визначальних рис американської міжнародної діяльності після Другої світової війни, детально аналізувалася в зарубіжній історіографії та політологічних дослідженнях. Крах комуністичних режимів в Східній Європі в 1989-1990 роках пригортав неабияку увагу як політичного так і наукового світу, бо країни означеного регіону в 40-80-і роки ХХ століття були сферою особливого інтересу США.

Одразу ж після подій 1989-1990 років в зарубіжній історіографії з'явилася велика кількість робіт, що аналізують зміни в колишніх соціалістичних країнах та висвітлюють американську східноєвропейську політику.

Серед них можна виділити дві великі групи: до першої групи належать дослідження, в яких розглядалася американська зовнішня політика, та, зокрема, її східноєвропейський напрямок; до другої – праці, в яких американська зовнішньополітична діяльність була висвітлена на фоні змін в міжнародній геополітичній системі, перетворень в СРСР та переорієнтації американо-радянських взаємин, що безпосередньо впливали й на американо-східноєвропейську політику, аналізу суспільно-політичної та економічної ситуації в країнах Східної Європи.

Найбільш ґрунтовно американська східноєвропейська політика проаналізована в праці Роберта Хатчінгса, який у 1989-1992 роках був директором європейського відділу Ради національної безпеки США [11]. Цінність його дослідження полягає в тому, що автор безпосередньо брав участь у розробці та втіленні американських зовнішньополітичних рішень, співпрацював з президентом США Дж.Бушем, держсекретарем Дж.Бейкером та радником з питань національної безпеки Бр.Скоукрофтом. За твердженням автора, під час роботи він зіткнувся з

певними труднощами, характерними для написання так званої “immediate history” – “поточної історії”. По-перше, це відсутність можливості подивитися на висвітлювані процеси в історичній перспективі. По-друге, це проблема джерел. Дослідження Хатчінгса базується на різноманітних за своїм походженням та характером документах як американської, так і радянської, східноєвропейської дипломатії. Складність полягала в інтерпретації та співставленні цих джерел, а також у тому, що певна частина американських документів на час написання книги ще не була доступна, тому не могла бути опублікованою. По-третє, це суб’єктивний характер праці та намагання в ретроспективі само виправдатися та раціонально пояснити ті дії, в яких автор як офіційна особа був безпосереднім учасником [11, с. XIV-XV].

Ще одна праця, яка подає аналіз американської політики відносно країн Східної Європи “зсередини”, – це книга Роберта Гейтса, який був директором ЦРУ у 1991-1993 роках, а раніше неодноразово займав різні посади в розвідувальних інституціях США [9]. Гейтс, так само як і Хатчінгс, був безпосереднім учасником у здійсненні американської східноєвропейської політики. Його робота має мемуарний характер, та її можна назвати вузько спеціалізованою, бо вона переважно висвітлює роботу одного з американських зовнішньополітичних відомств, які відігравали велику роль на протязі всього періоду холодної війни та під час її завершення. Але вона є цінною для вивчення взаємин США та країн Східної Європи, бо ґрунтується на інформації, яка тривалий час зберігалася закритою. Окрім відображення самих дій та політики, Гейтс дає оцінку американським президентам та іншим офіційним особам, з якими він безпосередньо працював. Цілком зрозуміло, що його праця містить велику долю суб’єктивних поглядів, але вона дає можливість зрозуміти складність прийняття зовнішньополітичних рішень в епоху несподіванного вибуху революцій у країнах Східної Європи у 1989-1990 рр.

Увагу привертає й дослідження Бенетта Ковріґа (університет Торонто), зроблене в рамках проекту “Фонд XX століття”, в якому висвітлена американська політика по відношенню до народів Східної Європи з післявоєнного періоду до 1989-1990 років та проаналізовані різні аспекти американо-східноєвропейських відносин: політичні, економічні, військові та ін. [12]. Праця, метою якої було простежити в історичній перспективі послідовність в досягненні американських інтересів в Східній Європі, побудована на широкій джерельній базі, основу якої складають американські та міжнародні офіційні документи, періодичні видання США, Канади, країн Західної та Східної Європи [12, с.2]. Використовуючи результати дослідження Ковріґа, необхідно враховувати його оцінку Східної Європи як регіону, який підпадає під вплив та який має бути (укрепле-

ний) “зодчими нового європейського дому”, що передбачає можливість втручання США в справи регіону заради забезпечення стабільності та безпеки [12, с.3].

Зовсім по-іншому висвітлена політика США в праці Роберта Стіла, професора університету Південної Каліфорнії [20]. Його дослідження присвячене критичному аналізу витоків сучасної американської зовнішньополітичної поведінки, яка, на його думку, визначається геополітичною ситуацією після холодної війни, коли США “залишились єдиною супердержавою” [20, с.4].

Критично оцінюється політика США й Денічем Богданом, професором політичної соціології Університету Мінесоти [7]. Він аналізує розвиток Європи після закінчення холодної війни, на фоні чого простежується політика Сполучених Штатів відносно країн Східної Європи в попередній період. Автор відзначає один дуже важливий момент, який характеризує місце цього регіону у зовнішній політиці США та її спрямованість. За його твердженням, мільярди доларів витрачалися на саму холодну війну, націлену на повалення комунізму, але коли це сталося – то задля допомоги народам Східної Європи та подальшого розвитку процесів політичної та економічної лібералізації Сполученими Штатами виділялися надто малі суми [7, с.98].

Загальний критичний підхід до висвітлення зовнішньої політики США є характерною ознакою праць й Наома Хомські, професора Массачусетського університету [5].

Слід звернути увагу й на деякі узагальнюючі праці та збірки, які певним чином підсумковують зовнішньополітичну діяльність США в східноєвропейському регіоні під час та після “холодної” війни.

Багато цікавих та важливих питань про майбутнє США як світової сили обговорювалося на сторінках збірки “Зовнішня політика США після холодної війни”, яка була видана в Центрі стратегічних та міжнародних досліджень під редакцією директора Європейських студій цього ж Центру Бреда Робертса. У вступі до цієї збірки Робертс виділив основні проблеми, які обговорювалися в історіографії з приводу американської зовнішньої політики в період краху комунізму. Серед них: як оцінити довготермінові пріоритети в зовнішній політиці та механізми їх впровадження в нових геополітичних умовах; як саме ідентифікувати ті нові проблеми в зовнішньополітичній сфері, які проявилися наприкінці “холодної” війни; як визначити роль США в новому світі. Аналізуючи ці питання, автори збірки характеризували й американську політику в період завершення холодної війни відносно країн Східної Європи, але як підгунтя зовнішньополітичної стратегії наступного періоду [25].

Ще одна збірка, присвячена аналізу сучасного становища взаємостосунків США з Європою, була видана в рамках RAND Студій політичного аналізу під редакцією відомих дослідників Стефана Ларрабі та Девіда Гомперта [3]. Досліджуючи зміни, які відбулися в світі після завершення "холодної" війни та політичні, економічні, військові й інші проблеми американо-європейських зв'язків, більшість авторів дотримується наступної інтерпретації ситуації на європейському континенті: США та Європа – партнери, без співробітництва яких неможливо уявити собі післявоєнну Європу. В статті Стефана Ларрабі, де розглядався східноєвропейський напрямок сумісної політики країн Європи (в даному разі – Західної) та США, неодноразово відзначалося, що Європейський Союз сам не в змозі забезпечити стабільність у Східній Європі [14, с. 166]. Така оцінка в умовах нової політичної ситуації достатньо чітко детермінує підходи американської зовнішньої політики щодо Європи в цілому та східної її частини зокрема, бо однією з найголовніших проблем після завершення "холодної" війни була проблема доцільності подальшої присутності США на цьому континенті.

Ще одна узагальнююча праця належить професору історії університету Колорадо Роберту Шульзінгеру, який дослідив основні моменти американської зовнішньої політики в XX столітті [19]. В цілому, в його роботі, зорієнтованій перш за все на студентів, подана проурядова інтерпретація американської зовнішньої політики. Але з огляду на те, що окремий розділ, присвячений подіям 1989 – початку 1990-х рр. був написаний майже одразу після революцій в Східній Європі та розвалу СРСР, в ньому чітко відобразилася та невпевненість й невизначеність подальших дій, відсутність чіткої стратегії США в період швидких, неочікуваних змін, що є дуже важливим при дослідженні американської східноєвропейської політики в означений період.

Отже, серед першої групи праць можна виділити два основних підходи до оцінювання американської політики щодо країн Східної Європи в період 1989-1990 рр.: проурядовий, який схвально оцінював дії США в цей період та намагався виправдати деякі незручні моменти тим, що ситуація, в якій опинився в той час весь світ, була несподіваною та неочікуваною для випрацювання виваженої політики; та критичний, який відображує політику США як тенденційну, з претензіями на першість при вирішенні певного кола питань та націлену на пошук всіляких можливостей, аби Сполучені Штати залишились в Європі як сила, що спроможна гарантувати стабільність.

Велика низка аналітичних статей, які аналізуючих багатосторонні аспекти зовнішньополітичного залучення США в події 1989-1990 рр. у Східній Європі, була опублікована в науковій періодиці. Серед них особли-

ву увагу слід звертати на профільні часописи: журнал Ради з питань міжнародних відносин “Foreign Affairs”, щоквартальник Фонду Карнегі для Міжнародного миру “Foreign Policy”, міжнародний академічний журнал “World Politics”, “International Studies Quarterly”, “Studia Diplomatica” та інші.

Друга група праць репрезентована великою кількістю досліджень, в яких американська східноєвропейська політика висвітлена опосередковано, але в більш широкому конкретно-історичному контексті. Серед них чільне місце посідають роботи, в яких аналізуються певні проблеми східноєвропейських революцій: причини, рушійні сили, так званий “несподіваний” характер, альтернативи подальшого розвитку подій. Головним об’єктом таких праць були саме східноєвропейські країни, а зовнішня політика США в цьому регіоні становила лише один з багаточисельних аспектів, які висвітлювалися на фоні кардинальних змін [1; 2; 8; 10; 13; 15-18; 22-24].

Невизначеність подальшого розвитку подій в країнах Східної Європи та геополітичної ситуації в цілому ускладнювала вироблення американської зовнішньої політики в цьому регіоні. В історіографії виділені основні проблеми: ступінь залученості США в східноєвропейські події 1989-1990 рр.; визначення факторів, які впливали на американську політику в Східній Європі, проблема визначення підходів подальшої політики США в регіоні та ін.

Щодо першого питання більшість авторів відзначає обережність, з якою США реагували на перебіг подій, що відбувалися в країнах Східної Європи. Серед основних питань, які були актуальними на той час для американських політиків та відповіді на які зумовлювали певним чином прийняття рішень, були наступними: наскільки глибоко радянське керівництво дозволить реформування політичних систем країн Східної Європи; як це вплине на внутрішньополітичну ситуацію в СРСР; які зміни відбуватимуться в радянському воєнно-політичному блоці та ін.

Відносно другої проблеми можна виділити дві групи факторів: внутрішні та зовнішні, які зумовлювали американську політику. Серед внутрішніх проблем, які турбували США в період 1989-1990 рр., перш за все слід виділити власні економічні проблеми: зростання державного боргу США, дефіцит державного бюджету, економічний спад, зростання американського торговельного дефіциту, пов’язаного із зниженням долара, підвищення податків (до речі, Буш в своїй передвиборчій платформі обіцяв, що цього не буде). Окремі проблеми економічної ситуації в США, яка впливала на зовнішньополітичну діяльність, проаналізовані в працях Роберта Блекера, дослідника Вашингтонського інституту економічної політики, Гейла Стоукса, Ірми Адельман та ін. [2, 4, 6, 18, 21].

Серед зовнішніх факторів називаються наступні: одночасне зовнішньополітичне втручання США в інших регіонах (найбільш актуальне на той період – Панама, Нікарагуа); процеси перетворень в СРСР, що мали неабияке значення для ситуації в Європі та в світі в цілому; процеси роззброєння; активізація процесів європейської інтеграції; членство США в міжнародних організаціях та економічних, воєнно-політичних союзах, з якими потрібно було координувати східноєвропейську політику. На визначення американської політики в цьому регіоні впливала також швидкість змін, ступінь політичної та економічної лібералізації країн Східної Європи, необхідність змін в системі військово-політичних блоків.

Найжвавіше дискутувалося питання щодо доцільності збереження НАТО та ОВД. Ця проблема особливо чітко постала у зв'язку з тим, що “комуністична безпека” зникла, разом з чим присутність США на європейському континенті стала зайвою. До того ж, процеси інтеграції, що відбувалися в Європі, логічно вели до того, що США поступово виключалися не тільки з воєнно-політичної, а й економічної сфери взаємозв'язків країн Європи. Основними проблемами, пов'язаними із збереженням стабільності в Європі, історіографія вирізняє так звану “балканізацію” Південної Європи та посилення Німеччини [14, 26, 27].

Проблема визначення характеру подій 1989-1990 рр. у Східній Європі була дуже важливою у зв'язку з тим, що вироблення нових підходів зовнішньої політики США мало базуватися на одній з концепцій: концепція єдиної революції передбачала єдину політику щодо цілого регіону, а концепція окремих революцій ставила передусім враховування характерних особливостей розвитку подій в кожній східноєвропейській країні та, відповідно, проведення політики, яка б детермінувалася цими особливостями [13; 16].

В цілому, події 1989-1990 рр. сприймалися як прояв єдиної кризи всієї соціалістичної системи, але політика США щодо країн Східної Європи визначалася особливостями трансформаційних процесів в кожній окремій країні.

Проблемою для науковців була несподіваність та раптовість подій 1989-1990 рр. Ліквідація радянської гегемонії в країнах Східної Європи та встановлення в них демократичних режимів було найголовнішим “пунктом” американської політики. І, не зважаючи на те, що більшість американських зовнішньополітичних концепцій та сама політика США була спрямована на відхід країн Східної Європи від соціалізму, практичне втілення цих ідей з боку народів регіону було раптовим для науковців, політичних, громадських та урядових діячів.

В цілому можна відзначити, що американська східноєвропейська політика в період 1989-1990 років певним чином проаналізована в історіо-

графії. Але залишається ще певне коло проблем, дослідження яких зробило б за можливе скласти повну картину американської зовнішньої політики в цьому регіоні. Для подальшої розробки означеної теми вважалося б за необхідне розглянути наступні теми: діяльність США відносно країн Східної Європи в рамках міжнародних організацій та союзів, наприклад ООН, група Великої сімки, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк і т.ін.; об'єктивність відображення американської східноєвропейської політики в американській пресі, участь американської громадськості у прийнятті зовнішньополітичних рішень відносно Східної Європи; взаємовідносини виконавчої та законодавчої гілок влади у вирішенні питань східноєвропейської політики та ін.

Джерела та література

1. Рассел Ф. США та Європейський Союз: позитивне минуле і невизначене майбутнє // Політична думка. – №3-4. – 1996. – С.110-122;
2. Adelman I. Should there be a Marshall Plan for Eastern Europe // Economic problems of the 1990-s: Europe, the developing countries and the United States / Ed. by Davidson P. and Kregel J.A. – Brookfield: Edward Elgar Publishing Company, 1991. – P.134-158. – 240 p.
3. America and Europe: a partnership for a new era / Ed. by David C. Gompert and F. Stephen Larrabee. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 276 p.
4. Bleker R.A. Low Saving Rates and the “Twin Deficits”: Confusing the Symptoms and Causes of Economic Decline // Economic problems of the 1990-s: Europe, the developing countries and the United States / Ed. by Davidson P. and Kregel J.A. – Brookfield: Edward Elgar Publishing Company, 1991. – P.161-193. – 240 p.
5. Chomsky N. Deterring democracy. – N.Y.: Hill and Wang, 1992. – 455 p.
6. Davidson P. What International Payments Scheme Would Keynes Have Suggested for the Twenty-first century? // Economic problems of the 1990-s: Europe, the developing countries and the United States / Ed. by Davidson P. and Kregel J.A. – Brookfield: Edward Elgar Publishing Company, 1991. – P.85-104. – 240 p.
7. Denitch B. The end of the Cold War: European Unity, socialism and the shift in global power. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994. – 123 p.
8. From Cold War to Collapse: Theory and World Politics in the 1980-ts/ Ed. by Bowker M., Brown R. – Cambridge, 1993. – 183 p.
9. Gates R. From the shadows: the ultimate insider's story of five presidents and how they won the Cold War. – N.Y.: Simon and Schuster, 1996. – 604p.
10. Gwertzman B., Kaufman M.T. The Collapse of Communism, by the Correspondents of “The New-York Times”. – New-York: Times Books, 1990. – 353 p.
11. Hutchings R. American diplomacy and the end of the Cold War: an insider's account of U.S. policy in Europe, 1989-1992. – Washington, D.C.: The Woodrow Wilson Center Press, 1997. – 456 p.
12. Kovrig B. Of walls and bridges: the United States and Eastern Europe. – N.Y.: New York University Press, 1991. – 425 p.

13. Kuran T. The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989// World Politics. – Vol.44. – №1(October 1991). – P.7-48.
14. Larrabee F.S. Security challenges on Europe's eastern periphery // America and Europe: a partnership for a new era / Ed. by David C. Gompert and F. Stephen Larrabee. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P.166-190. – 276 p.
15. Maoz Z. National Choices and International Processes. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 609 p.
16. Di Palma G. Politico-Cultural Change in Eastern Europe// World Politics. – Vol.44. – №1(October 1991). – P.49-80.
17. Schopflin G. Politics in Eastern Europe, 1945-1992. – Blackwell: Oxford UK, Cambridge USA, 1993. – 327 p.
18. Schultz S. Problems and prospects of Central and East European Accession to GATT/WTO // Post-communist states in the world community: Selected papers from the Fifth World Congress of Central and East European studies / Ed. By William E. Ferry and Roger E. Kanet. – N.Y.: St.Martin's Press, Inc., 1998. – P.200-222. . – [305p.].
19. Schulzinger R. American Diplomacy in the twentieth century. – N.Y.-Oxford: Oxford University Press, 1994. – 437 p.
20. Steel R. Temptations of super power. – Cambridge: Harvard University Press, 1995. – 144 p.
21. Stokes G. The walls came tumbling down: the collapse of communism in Eastern Europe. – N.Y.: Oxford University Press, 1993. – 319 p.
22. Swain G., Swain N. Eastern Europe since 1945. – London: The MacMillan Press, Ltd., 1993. – 255 p.
23. The End of the Cold War. Its Meaning and Implications / Ed. by Hogan M.Y. – New-York: Cambridge University Press, 1992. – 294 p.
24. The Rise and Fall of Communism in Eastern Europe / Ben Fowkes. – N.Y.: St.Martin's Press, Inc., 1993. – 228 p.
25. U.S. foreign policy after the Cold War / Ed. by Roberts Br. – Massachusetts: MIT Press, 1992. – 367p.
26. Walker J. Fakt and Fiction About a European Security Identity and American Interests / The Atlantic Council of the United States. Occasional Papers. – April 1992. – 22 p.
27. Walker J. Security and Arms Control in Post-Confrontation Europe. – New-York: Oxford University Press, 1994. – 182 p.